Kożuchów, Turniej Rycerski

Śladem dawnych epok

GRODZISKA

Aby dobrze zaznajomić się z historią lubuskich obiektów militarnych, należy cofnąć się daleko w przeszłość, do pierwszych grodów warownych powstałych na tych terenach. Najczęściej ulokowane w dorzeczach rzek lub na półwyspach jezior stanowiły miejsca idealne do obrony przed ewentualnym atakiem. O tym, jak prawdopodobnie wyglądały, „opowiedzieć" mogą ich lokalizacje, a także pozostałości drewnianych konstrukcji, które w niektórych miejscach udało się odnaleźć. Przede wszystkim jednak najcenniejszymi zabytkami archeologicznymi są odnalezione przedmioty codziennego użytku – fragmenty ceramiki, groty.

1. Santok – gród i kontrgród | **G3**
Santocki gród nazwany przez Galla Anonima „kluczem i strażnicą królestwa" (łac. regni custodia et clavis) leży w widłach Warty i Noteci. Osada obronna już od czasów pierwszych Piastów odgrywała ważną rolę w organizacji państwa polskiego. Powstała na przełomie VII i VIII w., lecz w X w. uległa zniszczeniu podczas walk Mieszka I z Pomorzanami. Szybko odbudowane grodzisko, wzbogacone o podgrodzie oraz fosę, miało prawie 200 metrów średnicy. W XI w. Pomorzanie wznieśli na prawym brzegu Noteci kontrgród, w którego miejscu od 1939 r. stoi wieża widokowa. Do naszych czasów zachowały się zarysy wałów grodu i podgrodzia oraz fragmenty fosy.
Ekspozycja zabytków archeologicznych znajduje się w budynku przy starej przeprawie przez Wartę, przez którą niegdyś wiódł szlak handlowy prowadzący z Poznania do Szczecina.

2. Wicina | **E9**
W Wicinie, na piaszczystej wydmie na niedostępnych rozlewiskach Lubszy znajduje się osada obronna, której początki sięgają VIII w. p.n.e. Żyjąca w niej ludność opanowała umiejętność wytwarzania brązu. Pod koniec VI w. p.n.e. rozpoczęto przebudowę grodu, podczas której dokonano również wzmocnienia wałów. Jest to idealny przykład obronności, jaką osiągnąć mogły dawne grodziska – wał skrzyniowy sięgał 6 metrów u podstawy, miał szerokość 10 metrów, wypełniony był kamieniami, gliną i piaskiem, usztywniany drewnianymi balami i słupami. Na szczycie znajdował się prawdopodobnie częstokół. Niestety potrzeba rozbiórki poprzedniego wału podczas przebudowy umożliwiła Scytom napaść na gród. O najeźdźcach świadczą pozostałości broni: liczne groty strzał i czekany typu scytyjskiego. Podczas odkryć archeologicznych wykopano również ozdoby z brązu, złota, szkła i żelaza, elementy uzbrojenia, narzędzi i ceramikę. Najważniejszą grupę znalezisk stanowią jednak urządzenia i narzędzia służące do wytopu metalu.

3. Szprotawa – gród Chrobry | **H10**
Pełen tajemnic gród usytuowany jest w pradolinie Bobru pod Szprotawą, na terenie Zespołu Przyrodniczo-Krajobrazowego „Park Słowiański". Do 1945 r. jego obszar nosił nazwę Nonnenbuschberg, co można przetłumaczyć jako „krzaczastą górę zakonnic". Nazwa ta dobrze oddaje kształt terenu, na jakim wzniesiono dawne grodzisko – około 4 hektarów schodkowego wzgórza. Wstępne prace archeologiczne odbyły się w tym miejscu w latach 2008–2009. Dokładne informacje na temat charakteru grodziska wciąż nie są jednak znane.

Łagów, Brama Polska

4. Grodzisko na Sokolej Górze w Łagowie | **F5**
Historia Łagowa rozpoczyna się właśnie na Sokolej Górze, gdzie we wczesnym średniowieczu istniał gród strażniczy oraz rozwijało się podgrodzie. Wzmianki o nim po raz pierwszy można wyczytać w źródłach z 1299 r. Grodzisko przestało pełnić ważną funkcję w XIV w., kiedy dobra łagowskie przeszły w posiadanie rycerskiego zakonu joannitów i rozpoczęto budowę nowej siedziby na sztucznie usypanym wzniesieniu. Gród przestał istnieć w wyniku pożaru, który w 1569 r. strawił go doszczętnie.

5. Kije i 6. Pszczew | **H7, I5**
Kije to wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowe usytuowane na wysokim wzniesieniu. Natomiast powstałe w północnej części Pszczewa grodzisko znajdujące się przy zachodnim brzegu Jeziora Miejskiego datowane jest na XIII–XIV w. Co więc je łączy? Cel, w jakim były użytkowane podczas II wojny światowej. W trakcie działań wojennych wykorzystywane są wszelkie udogodnienia, jakie dają naturalne (bardziej lub mniej) uwarunkowania terenu, dlatego też w wałach obronnych grodów wykonano rowy strzeleckie i stanowiska obserwacyjne.

7. Zalew Bledzewski | **G4**
Na tych terenach we wczesnych wiekach średnich wznosiło się grodzisko cyplowe, oddzielone od lądu szerokim przekopem – fosą suchą. Sam zalew powstał w latach 30. XX w. i współcześnie przydaje okolicy rekreacyjnego charakteru.

8. Niesłysz | **G6**
Cypel na jeziorze Niesłysz jest pozostałością grodu plemienia dolnoobrzańskiego. Miejsce to było zasiedlane jeszcze przynajmniej dwukrotnie: VII-VII oraz XIII-XIV w. Wiadomo, że w 1267r. miała miejsce przebudowa grodu wykonana na polecenie księcia wielkopolskiego Bolesława Pobożnego.

9. Glisno | **F5**
We wczesnym i późnym średniowieczu na terenie Glisna istniał gród otoczony wysokimi wałami oraz fosą,a także obronnym podgrodziem. Powstał on w wyniku adaptacji naturalnego wąwozu.

10. Owczary | **B5**
Duże, otoczone wałami ziemnymi wczesnośredniowieczne grodzisko słowiańskie. Do grodu przylegało podgrodzie obronne.

11. Sulęcin | **E5**
We wczesnym średniowieczu istniał słowiański gród warowny strzegący przeprawy przez Postomię, leżący na skrzyżowaniu ważnych szlaków handlowych z Lubusza do Poznania oraz z Krosna Odrzańskiego do Gorzowa Wielkopolskiego. Do XII w. znajdował się we władaniu piastowskich książąt Śląska. Prawdopodobnie to tutaj stał późniejszy zamek wybudowany w 1269 r. przez margrabiego Ottona. Chociaż zamku już nie ma, to fragmenty grodu widoczne są w południowej części miasta.

Sulęcin, relikt grodziska

W OTOCZENIU ZAMKOWYCH MURÓW

Tereny województwa lubuskiego od dawna były obszarem granicznym – początkowo Ziemi Lubuskiej, Dolnego Śląska i Wielkopolski, później polsko-niemieckim. Stąd potrzeba ciągłej ochrony miast oraz zamieszkującej je ludności, czego efektem od wieków jest powstawanie kolejnych budowli warownych. Obecnie stanowią one atrakcje turystyczne województwa, przyciągając miłośników historii, rekonstruktorów, a także militarystów.

12. Przewóz | **D11**
Na przełomie X i XI w. wznosił się tu gród, usytuowany nad Nysą Łużycką i otoczony jej rozlewiskami. Leżał przy ważnym szlaku handlowym prowadzącym z Saksonii do Wielkopolski, a jego pozostałości przetrwały do współczesności i znajdują się około 200 m na zachód od centrum miejscowości. Za czasów Konrada I lub Henryka III w wydzielonej południowej części grodu, na wysokim kopcu, poczęto wznosić murowany zamek. Składały się na niego wieża umieszczona w centrum nowego założenia i kamienica przylegająca do murów. Do naszych czasów dotrwał cylindryczny stołp – wieża ostatecznej obrony, obecnie o wysokości 22 m. Wymiennie nazywany jest Wieżą Głodową lub Wieżą Baltazara (od imienia uwięzionego w niej przez Jana II i zamorzonego głodem starszego brata).

13. Łagów | **F5**
Łagów – jedno z najpiękniejszych miast Ziemi Lubuskiej – wraz z zamkiem stanowi jeden z najciekawszych i najlepiej zachowanych zespołów urbanistycznych zachodniej Polski. Początki ufortyfikowanej budowli sięgają przełomu XIV i XV w., kiedy to została wzniesiona na sztucznie usypanym wzgórzu pomiędzy jeziorami Trześniewskim a Łagowskim. Budowla opasana murem kurtynowym składała się z wieży i budynku mieszkalnego o dwóch kondygnacjach, z kaplicą i refektarzem. Podnóże zamku otoczono kamienno-ceglanym murem, który dodatkowo miał strzelnice i małe baszty łupinowe. Mur ten, stanowiący pierwszą linię obrony zamku, pełnił także funkcję oporową dla sztucznie usypanego zamkowego wzniesienia. Wieża odgrywała rolę punktu obserwacyjnego, który podwyższono jeszcze do 24 metrów. Po zniszczeniach wojny trzydziestoletniej zamek odbudowano i zmodernizowano.
Całe miasto otaczał ufortyfikowany mur, przez który prowadziły dwie bramy. Powstał w ten sposób najmniejszy w Europie ośrodek miejski zamknięty w murach obronnych. O jakości fortyfikacji łagowskich świadczy to, że tylko jeden raz w historii zostały one zdobyte – podczas wojny trzydziestoletniej przez wojska szwedzkie. Obecnie w zamku mieści się hotel i restauracja, a wieża udostępniona jest dla turystów.

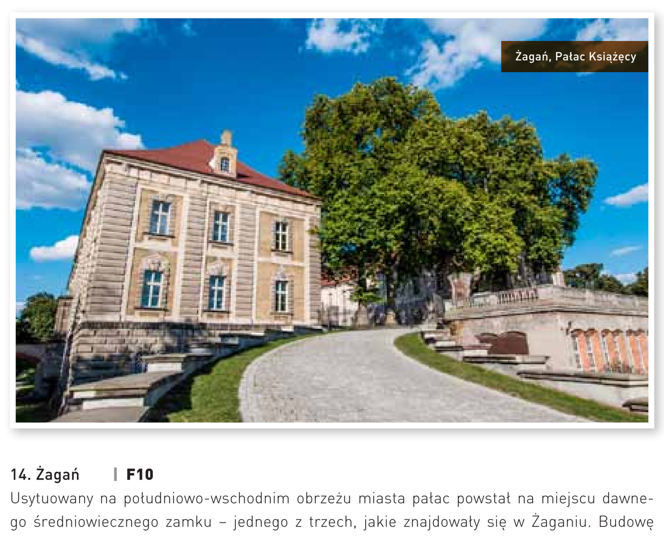
Żagań, Pałac Książęcy

14. Żagań | **F10**
Usytuowany na południowo-wschodnim obrzeżu miasta pałac powstał na miejscu dawnego średniowiecznego zamku – jednego z trzech, jakie znajdowały się w Żaganiu. Budowę obecnego obiektu rozpoczęto w 1630 r., a jego układ przestrzenny nawiązuje do barokowych pałaców francuskich, przez co nie ma odpowiednika w polskiej architekturze.
Około 1280 r. do ówczesnego Żagania włączono kolejne tereny, na skutek czego trzeba było otoczyć poszerzony obszar miasta nowym obwarowaniem: murem obwodowym i fosą. Budowa murów zakończona została dopiero na początku XIV w. Fortyfikacje miejskie w czasach nowożytnych z powodu gwałtownego rozwoju artylerii straciły na znaczeniu, uległy więc rozbiórce w XVII i XVIII w. Do czasów obecnych zachowały się fragmenty murów wzdłuż ulic Wałowej, Rybackiej, Jana Pawła II i w ścianach zabudowań poaugustiańskich oraz baszta przy ul. Rybackiej.

15. Żary | **E10**
Zamek został wzniesiony w XIII w. przez Albrechta Dewina, a następnie rozbudowany w XIV i XV w. Zewnętrzna forma zamku, łącząca gotyk, barok i renesans, zachowała się do czasów obecnych. Pierwsze mury miejskie pojawiły się wraz z rozbudową zamku w XIV w. Wzmocnieniem obrony były wieże i baszty rozmieszczone co kilkadziesiąt metrów. Do naszych czasów przetrwały: wieża wartownicza wzniesiona obok Bramy Dolnej, wieża obronna pełniąca funkcję dzwonnicy kościoła farnego pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa i baszta otwarta w południowo-zachodniej części miasta.

Lubsko, zamek

16. Lubsko | **D9**
W 1283 r. było już miastem ufortyfikowanym. W murach znajdowały się dwie bramy: Gubińska od strony północnej i Żarska od strony południowej. Zamek wymieniany jest po raz pierwszy w źródłach z 1588 r. Prawdopodobnie w XVI w. został rozbudowany na planie litery L, przy czym do dwóch skrzydeł przylegała trzykondygnacyjna wieża. Od północy dobudowana została kolejna wysoka wieża. W tym czasie powstał także budynek bramny z przejazdem. Następne przebudowy w XIX i XX w. zatarły pierwotny charakter budowli.
Po II wojnie światowej w zamku działał szpital wojsk radzieckich.
Relikty średniowiecznej wieży są jeszcze widoczne w przyziemiu i we fragmencie ściany zachodniej. Z dawnych fortyfikacji miejskich rozebranych w 1833 r. do naszych czasów zachowała się jedynie wieża Bramy Żarskiej zbudowana w XV w., zwana także Basztą Pachołków Miejskich.

17. Kożuchów | **H9**
Kożuchów słynie ze wspaniałych murów obronnych, które otaczając zabytkową starówkę, przywodzą na myśl burzliwe dzieje i czasy świetności miasta. W połowie XIII w. obwarowania miały charakter drewniano-ziemny. Zamiana na mury wzmocnione dwunastoma basztami nastąpiła na przełomie XIII i XIV w. Przed murami znajdowała się fosa poprzedzona dodatkowo wałem z drewnianym częstokołem. Do miasta prowadziły trzy bramy: Głogowska, Żagańska i Krośnieńska. W XV w. wzniesiono czwartą bramę – Szprotawską. W drugiej połowie XV w. fortyfikacje wzmocniono, przystosowując je do obrony artyleryjskiej, poprzez wybudowanie drugiej linii kamiennych murów z wydłużonymi bastejami. W wieku XVII, po wojnie trzydziestoletniej miasto podupadło. W 1764 r. Kożuchów stanął w płomieniach, w związku z czym mury częściowo rozebrano, przeznaczając pozyskany materiał na odbudowę domostw. Jednak dużą część obwarowań można podziwiać współcześnie. Podobnie jak kożuchowski zamek, wzniesiony w końcu XIV w. w miejsce średniowiecznego, kasztelańskiego grodu. Obiekt ten, stopniowo rozbudowywany, był m.in. zarządzany przez Jana Olbrachta, Zygmunta Starego i kolejnych możnowładców, aż do roku 1685, kiedy to trafił w ręce zakonu karmelitów. Masywny obiekt mieści obecnie siedzibę Kożuchowskiego Ośrodka Kultury i Sportu Zamek.

18. Szprotawa | **H10**
Zamek, który wzniesiony został w latach 1296–1311, znajdował się poza murami miasta. Prawdopodobnie była to budowla z kamienia i cegły otoczona murem obwodowym o grubości 220 centymetrów. W pierwszej połowie XVI w. do zamku dobudowano dużą półkolistą basteję artyleryjską. Zniszczona w XVII w. budowla została ponownie odbudowana z przeznaczeniem na browar. W XVIII w., po zasypaniu fosy i wykorzystując fragmenty murów, wzniesiono kościół ewangelicki. Nieużywany po 1945 r. popadł w ruinę.
Fortyfikacje miejskie wraz z murem obwodowym wzmocnionym basztami i fosą wzniesione zostały w XIV w., a pod koniec XIX w. dobudowano ozdobne blanki. Niezwykłą ozdobą są wmurowane w ścianę kamienne kule armatnie pochodzące z czasów oblężenia miasta przez wojska węgierskie w 1488 r. oraz szprotawski herb. Od 1804 r. fortyfikacje miejskie zaczęto stopniowo rozbierać. Do dziś przetrwały niewielkie fragmenty murów obwodowych, a w sąsiedztwie ruin zamku ocalała duża basteja oraz część dawnej Bramy Żagańskiej.

19. Sulechów | **H7**
Na niewielkim, sztucznie usypanym wzniesieniu w północno-wschodniej części miasta powstał w XIV w. zamek. Fragmenty najstarszej budowli zachowały się w piwnicach zachodniego skrzydła oraz w wieży. Z dawnego zamku do naszych czasów przetrwała gotycka wieża oraz przylegająca do niej renesansowa budowla.
Obwodowe mury obronne o grubości wynoszącej 1,2 metra (współcześnie najwyższy zachowany fragment osiąga 5 metrów i znajduje się przy ul. Nowy Rynek, ma resztki krenelażu i strzelnice) zbudowane zostały w XIV w., później nadbudowane cegłą w XV–XVI w. Do miasta w XVIII w. prowadziły cztery bramy: Świebodzińska, Zielonogórska, Krośnieńska (Piastowska) i Królewska. Kres istnienia fortyfikacji miejskich nastąpił w XIX w., kiedy to zburzono trzy bramy i prawie połowę murów obwodowych. Do dnia dzisiejszego zachowały się duże fragmenty murów i barokowa Brama Krośnieńska.

Krosno Odrzańskie, zamek

20. Krosno Odrzańskie | **E7**
Z inicjatywy książąt śląskich stanął zamek, który stał się ważnym elementem obrony granicy Dolnego Śląska. W czasie najazdu tatarskiego w 1241 r. w jego murach schronienie znalazła księżna Jadwiga Śląska. Pierwotna forma zamku nie jest znana. W XIV i XV w. książęta głogowscy rozbudowali go i powiększyli budynek bramny. XV w. przyniósł również zagrożenie, ponieważ zamek był trzykrotnie oblegany. Odbudowany został po pożarze w 1631 r. Osiem lat później Szwedzi zajęli Krosno i rozpoczęli fortyfikowanie budowli, otaczając ją wałami z półbastionami. W XIX w. w murach zamku znajdowały się koszary wojsk pruskich.
W 1945 r. został doszczętnie spalony, a następnie w późniejszych latach częściowo odbudowany i zabezpieczony.
Obecnie przy zamku działa Centrum Artystyczno-Kulturalne „Zamek", w którym zobaczyć można m.in. eksponaty pozyskane podczas prac archeologicznych, elementy uzbrojenia, makiety grodu i miasta funkcjonującego w okresie średniowiecza. Przy centrum jest Punkt Informacji Turystycznej.

21. Świebodzin | **H6**
Świebodziński zamek był własnością księcia żagańskiego Henryka IV. W XV w. warownia na krótki okres stała się zastawem zakonu joannitów i najprawdopodobniej w tym czasie dokonano przebudowy. W XVI w. budowlę ponownie przebudowano, tym razem w stylu renesansowej rezydencji. Otoczony fosą zamek podzielony został na dolny i górny, każdy z własnym dziedzińcem, z których wiódł most prowadzący do budynku bramnego. Miał także dużą cylindryczną wieżę. Po wojnie trzydziestoletniej zamek został obudowany, a południową elewację ozdobiono krzyżami loretańskimi z wmurowanych kul armatnich oraz monogramem „K". W XVIII w. zamek ostatecznie utracił funkcję militarną.
Już od średniowiecza miasto miało fortyfikacje, które w XIV w. zastąpiono murem obwodowym z kamienia polnego. Oprócz niego Świebodzina broniło 12 baszt łupinowych, które pod koniec epoki zostały przebudowane. Mury otaczała szeroka na ponad 20 metrów fosa oraz dodatkowe wały ziemne. W 1750 r. część obwarowań oraz prowadzące przez nie trzy bramy zostały zburzone. Mury samego zamku, mimo licznych przekształceń, przetrwały częściowo do czasów obecnych.

22. Międzyrzecz | **H5**
W XIII w. w wielokrotnie niszczonym i odbudowywanym grodzie wzniesiona została pierwsza murowana wieża – stołp, rozebrany później w XV w. Pełna przebudowa grodziska na murowany zamek nastąpiła w czasach Kazimierza Wielkiego. Do murów dostawiono wieżę obronną broniącą dostępu do bramy, a także dwie małe wieże flankujące. Zdobyty w trakcie konfliktu polsko-krzyżackiego zamek – jako ważny strategicznie – został odbudowany w oparciu o obronę artyleryjską. Jego główne unowocześnienie polegało na zbudowaniu dwóch potężnych skazamatowanych bastei artyleryjskich. W tym samym czasie na dziedzińcu stanął renesansowy budynek mieszkalny, zachowany w przyziemiu do czasów obecnych. Zamek był kasztelanią i siedzibą starosty aż do potopu szwedzkiego. Kres istnienia warowni przyniósł prawdopodobnie najazd wojsk szwedzkich w XVII w. Po II wojnie światowej zamek stał się częścią zespołu muzealnego.

23. Lubniewice | **F4**
Zamek wybudowany na przesmyku pomiędzy jeziorami Krajnik a Lubiąż. Tak zwany Stary Zamek to budowla klasycystyczna, która powstała w 1812 r. na miejscu Czerwonego Dworu, po którym nie zachował się ślad. Neorenesansowy Nowy Zamek zaprojektowany przez berlińskich architektów powstał w latach 1909–1911.

24. Słońsk | **C4**
W roku 1426 Słońsk przeszedł na własność zakonu joannitów, który podjął się budowy nowej, murowanej siedziby na fundamentach wcześniejszej fortyfikacji. Wewnątrz nowo wytyczonego obwodu obronnego postawiono dom mieszkalny. Dalsza rozbudowa polegała na wzniesieniu drugiego skrzydła w oparciu o część murów kurtynowych dziedzińca. Pomiędzy skrzydłami powstała wieża. W 1652 r. zamek został spalony przez Szwedów i przez następne 10 lat pozostawał w ruinie. Po odbudowie zmianie uległ zarówno charakter, jak i wygląd zamku na zamienionego na barokową rezydencję. Całkowicie rozebrano mur zachodni, zastępując go nową fasadą. W 1810 r. po likwidacji zakonu pałac przejęło stowarzyszenie artystyczne pod nazwą Zakon Joannitów Królestwa Pruskiego. Utworzono w nim wówczas muzeum i archiwum joannitów, a także organizowano coroczne zjazdy rycerzy z całych Niemiec. Po II wojnie światowej pałac popadał w ruinę, a następnie spłonął.

25. Chomętowo | **I2**
Postawiona w XIV w. siedziba rycerska przez pewien czas pozostawała w rękach zakonu krzyżackiego, który znacznie ją rozbudował. W czasach nowożytnych duża część założenia ziemnego została zniwelowana, obiekty murowane rozebrane, a zachowana najstarsza budowla obniżona i zamieniona na spichlerz.

LUBUSKIE RUINY

Wiele z zamków, które wybudowano na Ziemi Lubuskiej na przestrzeni IV–VI w., i które przez kolejne stulecia zdobiły te tereny, niestety nie przetrwało próby XX w. Najczęstszą przyczyną ich ruiny są uszkodzenia powstałe podczas II wojny światowej lub zaniedbanie wynikające z późniejszego nieużytkowania obiektów.

26. Białowice | **F9**
27. Borów Polski | **I9**
28. Janowiec (Bobrzany) | **G10**
29. Otyń | **I8**

WIEŻE

Wieże w przeszłości pełniły rozmaite funkcje – obserwacyjne, reprezentacyjne, obronne a nawet mieszkalne. Stołp, nazywany również wieżą ostatecznej obrony lub z niemiecka bergfried, to średniowieczna wieża o grubych murach, wysokością dochodząca nawet do 50 m. W dolnej partii często mieściła więzienie. Wieżę tę, początkowo wolnostojącą, zaczęto z czasem włączać do pierścienia murów obronnych. Przykład tego typu wieży znajdziemy w Przewozie. Z kolei Żarki Wielkie, Trzebiel, Witków i Dzietrzychowice to lokalizacje tzw. rycerskich wież mieszkalnych. W Polsce zaczęły one powstawać w końcu XII w. i służyły jako siedziby umiarkowanie zamożnego rycerstwa. Bardzo charakterystyczna wieża powstała na przełomie XIV i XV w. w Witkowie. Zbudowana z kamienia narzutowego i cegły, posiada trzy kondygnacje, podpiwniczenie, niewielkie okna oraz dach czterospadowy. Obok znajduje się dziedziniec, wał oraz fosa.

Żarki Wielkie, ruiny wieży rycerskiej

30. Żarki Wielkie | **C10**
31. Trzebiel | **C10**
32. Witkorów | **H10**
33. Dzietrzychowice | **G9,10**

DWORY OBRONNE

Obronę własnych dóbr mieli na celu nie tylko właściciele miast. Szczególnie w okresie XV–XVI w. na terenie województwa lubuskiego powstawały także dwory szlacheckie, których zadaniem było zapewnienie bezpieczeństwa ich mieszkańcom. Przykładem mogą być trzy budowle znajdujące się w miejscowościach:
34. Miodnica | **F9**
35. Chotków | **G9**
36. Broniszów | **GH9**

MURY MIEJSKIE

Pierwszym krokiem do zapewnienia bezpieczeństwa miastu było wzniesienie obwarowań zewnętrznych. Początkowo najczęściej w postaci umocnień drewniano-ziemnych, z czasem przekształcanych w solidne konstrukcje kamienne, murowane. W województwie lubuskim pozostałości murów miejskich podziwiać można w miejscowościach:
37. Gorzów Wielkopolski | **F3**
38. Zielona Góra | **GH8**
39. Strzelce Krajeńskie | **H2**
40. Ośno Lubuskie | **D2**
41. Sulęcin | **E5**
42. Kożuchów | **H9**
43. Sulechów | **H7**

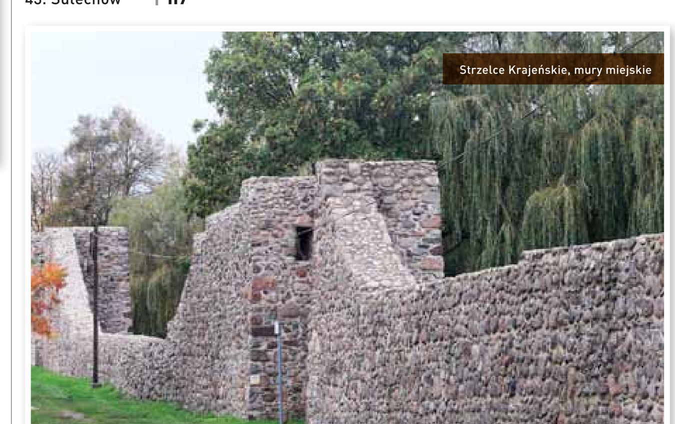
Strzelce Krajeńskie, mury miejskie

TWIERDZE

W epoce średniowiecza warownia miała postać zamku rycerskiego. Po wiekach średnich otoczone fosami i smukłymi murami zamki oraz klasztory zaczęły powoli ustępować miejsca masywnym budowlom fortecznym. Zastosowanie nowego rodzaju broni - artylerii - wymuszało na architekturze obronnej dostosowania. I tak zaczęto zastępować mury wałami ziemnymi, zaś baszty – bastionami. Same twierdze również ulepszano w odpowiedzi na doświadczenia wojenne. Zmieniano sposoby rozmieszczenia poszczególnych elementów fortyfikacji, od narysu bastionowego, przez kleszczowy, po poligonalny. Od XIX w. uwaga budowniczych twierdz skupiała się na fortach, które miały przede wszystkim i z dużą samodzielnością odpowiadać za obronę.

44. Siedlisko | **I9**
Rezydencja z zamkiem, kaplicą i budynkiem bramnym, w otoczeniu fortyfikacji bastionowych. Budowę zamku rozpoczęto w 1597 r. na zlecenie kolejnego właściciela Siedliska – Georga von Schönaicha. Trzy lata zajęło ukończenie pierwszego skrzydła, w którym znalazła się sala reprezentacyjna udekorowana 40 królewskimi portretami. W kolejnych latach dobudowano skrzydło z salą książęcą (balową) ze sklepieniem opartym na 12 bogato rzeźbionych kolumnach, a także budynek bramny. Twierdza miała również pierwszą na Śląsku kaplicę pałacową. W XIX w. powstały stajnie i inne budynki gospodarcze. Cały kompleks otoczono murem fortyfikacji kurtynowych z bastionami. Do warowni prowadził most, którego balustrady ozdabiały przedstawienia postaci mitologicznych oraz dwa godła heraldyczne ukazujące lwy z tarczami. W kwietniu 1945 r. zamek po splądrowaniu przez Armię Radziecką celowo podpalono. W latach 1966–1971 został częściowo odbudowany, jednak obecnie w formie ruiny znajduje się w rękach prywatnych.

45. Kostrzyn nad Odrą | **BC4**
W 1444 r. zakon krzyżacki rozpoczął wznoszenie zamku nad brzegiem rzeki. Podczas renesansowej przebudowy powstała twierdza bastionowa. Na planie wydłużonego sześciokąta stanęło sześć skazamatowanych bastionów, w tym z dodatkowymi nadszańcami artyleryjskimi. Do twierdzy prowadziły trzy bramy, a w murach wybito dodatkowe przejście zwane Furtą Młyńską, wiodące do młynów wodnych. W późniejszych latach powstał szaniec. Zbudowano ziemne raweliny oraz – na lewym brzegu Odry – czworoboczny mniejszy szaniec z dwoma bastionami i dwoma półbastionami. Kolejne lata przyniosły nowe przebudowy, które wciąż miały podnosić stopień ufortyfikowania obiektu. Następnym etapem rozwoju kostrzyńskiej warowni była jej rozbudowa na twierdzę fortową mającą za zadanie zabezpieczenie przeprawy przez Odrę. W roku 1921 rozpoczęto rozbiórkę fortyfikacji twierdzy głównej – zburzono kurtynę nadrzeczną, zniwelowano bastiony i zasypano fosę.
Obecnie na terenie obiektu znajdują się dwie ekspozycje Muzeum Twierdzy Kostrzyn oraz Punkt Informacji Turystycznej. Największą atrakcją muzeum jest cynowe wieko trumny Katarzyny Brunszwickiej (1518–1574), żony założyciela twierdzy, margrabiego Jana Hohenzollerna.

46. Drezdenko | **IJ2**
Budowa renesansowej twierdzy została zainicjowana w 1603 r. Postawiona na rzucie regularnego pentagonu, w narożach miała pięć ziemnych bastionów. Wzdłuż wałów wzniesiono m.in. magazyny prowiantowe, koszary, spichlerz, prochownie i zbrojownię. W roku 1637 wojska szwedzkie bez powodzenia oblegały twierdzę i dopiero drugie oblężenie w 1639 r. załamało obronę. W czasie wojny siedmioletniej (1756–1763) forteca została zdobyta przez wojsko rosyjskie, a następnie doszczętnie zniszczona w 1758 r. podczas jej opuszczania. W 1765 r. zapadła decyzja o likwidacji twierdzy. Na terenie fortyfikacji w okresie wojen napoleońskich założono magazyny prowiantowe.
Do dnia dzisiejszego zachowały się jedynie relikty dwóch bastionów i całkiem sporo zabudowy wewnętrznej.

Twierdza Kostrzyn

FORTY TWIERDZY KOSTRZYN

Kostrzyn, jako twierdza pierścieniowa składał się z kilku fortów usytuowanych w odległości około 6 km od centrum miasta. W latach 1883–1889 powstał w **Sarbinowie (47)** dwuwałowy fort artyleryjski na planie lunety z cofniętą szyją, przypominający typowy Fort Biehlera. Niestety w wyniku błyskawicznego rozwoju technik artyleryjskich już podczas wznoszenia był przestarzały. Próbę jego modernizacji podjęto w latach 1889–1890. W okresie I wojny światowej mieścił się tam obóz jeniecki, a następnie obóz przejściowy dla uchodźców pochodzenia niemieckiego opuszczających granice nowo powstałej II Rzeczypospolitej. W czasie II wojny światowej w murach fortu działał jeden z zakładów słońskiej fabryki amunicji.
W **Czarnowie (48)** znajdują się ruiny fortu wybudowanego w latach 1887–1890, natomiast pozostałości wzniesionego w tym samym czasie fortu w **Żabicach (49)** prezentują się lepiej. Losy tego fortu związane są z organizatorem puczu Czarnej Reichswery, majorem E. Bruchnerem, który w 1923 r. szkolił w tym miejscu paramilitarne oddziały. W czasie II wojny światowej działała tutaj filia słońskiej fabryki amunicji. Na początku 1945 r. koszary wraz z kaponierą zapola i lewą kaponierą barkową wysadzono.

47. Sarbinów | **C4**
48. Czarnów | **C4**
49. Żabice | **C4**

FORTYFIKACJE XX WIEKU

SCHRONY

Tereny przygraniczne, jako rejony najmocniej narażone na ingerencję obcych sił zbrojnych, są równocześnie pierwszą linią obrony państwa w przypadku ataku. Doświadczenia I wojny światowej, nowe rodzaje broni, artyleria, czołgi i samoloty zmusiły do ulepszenia systemów obronnych. Tak powstały linie umocnione, złożone z dużej ilości punktów obronnych. Na obszarze Lubuskiego znajduje się wiele schronów wzniesionych przed i po II wojnie światowej. Turystyka militarna rozsławia współcześnie takie miejsca i sprawia, że stanowią jedną z największych atrakcji regionu.

50. Świdnica | **G8**
Niemieckie schrony przeciwlotnicze to dwie pięciokondygnacyjne budowle o nieznanym przeznaczeniu, wybudowane w 1938 r. Znajdują się przy ul. Bunkrowej oraz w lesie.

51. Rybojady | **J5**
Niemiecki schron bojowy wchodzący w skład Fortyfikacji Pozycji Trzcielskiej to dwukondygnacyjny obiekt wybudowany na terenie dawnej strażnicy granicznej w 1937 r.

Schrony Linii Odry

52. Cigacice | **H7**
Nieopodal Cigacic, nad Odrą obok mostu drogowego, mieści się Skansen Fortyfikacyjny „Leśna Góra", w którego skład wchodzi pięć schronów bojowych i biernych, zlokalizowanych w wale przeciwpowodziowym lub jego okolicy.

53. Czerwieńsk | **G7**
Skansen Fortyfikacyjny obejmuje współcześnie 6 schronów wbudowanych w wał przeciwpowodziowy obok przeprawy promowej przez Odrę. To niemal w 90% zachowana pozostałość po VII odcinku fortyfikacji Linii Odry. Dwa schrony są w pełni zaadaptowane, zaś pozostałe ogólnie dostępne, pomimo braku funkcji ekspozycyjnej. W zbiorach głównych znajdują się elementy wyposażenia, uzbrojenia i umundurowania, odznaczenia, dokumenty oraz mapy.

54. Krosno Odrzańskie | **E7**
Schron bojowy przeznaczony dla karabinu maszynowego, wkomponowany w pozostałość wału otaczającego zamek w Krośnie.

Schrony Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego

55. Pieski – Międzyrzecz – Hindenburgstand | **G5**
Jedyny zachowany na terenie Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego obiekt interesujący ze względu na swoją konstrukcję. Jest to mały dwukondygnacyjny schron bojowy, którego dolna kondygnacja wykonana jest z cegły, zaś górna – bojowa – z żelbetu.

56. Skąpe-Cibórz | **G7**
Dwukondygnacyjny schron bojowy panzerwerk wybudowany w latach 1935–1936 jako część Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego. W jego wyposażeniu znajdowało się działo przeciwpancerne.

Pniewo, Zęby smoka – zapora przeciwczołgowa

57. Bródki | **G7**
Jednokondygnacyjny schron panzerwerk wybudowany w latach 1936–1937. Tutaj zachowała się jedyna na terenie Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego niezniszczona półkopuła bojowa 2P7.

58. Mostki | **G6**
Wybudowany w 1935 r. schron z usuniętymi po wojnie pancerzami. Warto również zobaczyć dwa pozostałe schrony: dwukondygnacyjny bojowy oraz częściowo wysadzony schron znajdujący się w centrum wsi.

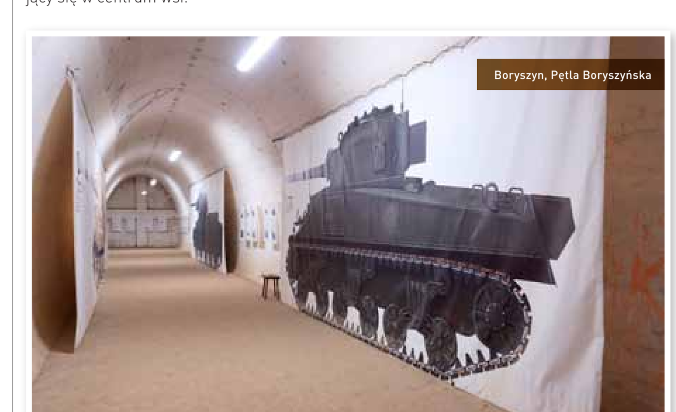
Boryszyn, Pętla Boryszyńska

59. Lubrza | **G6**
Wyremontowany i zrekonstruowany duży schron bojowy panzerwerk z odtworzonymi pancerzami. W kopule sześciostrzelnicowej przez pomyłkę wykonano siedem zamiast sześciu strzelnic. Obiekt znajduje się w rękach prywatnych.

60. Wysoka | **G5**
Dwukondygnacyjny schron panzerwerk wybudowany w latach 1935–1936. Obiekt był wykorzystywany w walce z radzieckim zagonem pancernym w nocy 29 stycznia 1945 r. Dowódca SS Oberscharführer Andreas Mark von Kleiner wraz z załogą popełnił samobójstwo, wysadzając się granatami wewnątrz schronu. Dolna kondygnacja zalana jest wodą. Kolejny schron znajduje się w skarpie przy południowo-wschodnim brzegu jeziora Paklicko Małe – to schron przeciwlotniczy.

61. Boryszyn | **G5**
Tzw. Pętla Boryszyńska to kompleks schronów nieukończonej baterii pancernej PB5 wraz z podziemnym składem amunicyjnym. Pętla, obecnie przygotowana dla ruchu turystycznego, ma kilka tras pieszych i rowerowych o różnym stopniu trudności. Można oglądać zarówno relikty obiektów powierzchniowych, jak również podziemne korytarze i komory składowe.

62. Staropole | **G5,6**
Ruiny schronów bojowych wchodzących w skład fortyfikacji Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego.

Schrony bazy magazynowej radzieckiej broni jądrowej

63. Wiechlice | **H10**
Dwukondygnacyjny schron na terenie tajnej poradzieckiej bazy magazynowej Monolit, gdzie składowano lotniczą amunicję jądrową oraz bomby atomowe. Wybudowany w 1968 r. został opuszczony przez Rosjan w 1992 r.

64. Trzemeszno Lubuskie | **F5**
Tajna baza magazynowa broni jądrowej o kryptonimie Obiekt 3003 „Wołkodaw".
W połowie lat 80. w dwóch schronach znajdowało się 178 ładunków jądrowych (po około 60 głowic w każdym), a także 2 bomby lotnicze o mocy 200 kiloton, 24 o mocy 15 kt i 10 o mocy 0,5 kt. Dla porównania bomba zrzucona na Hiroszimę miała moc 15 kt.

OBIEKTY HYDROTECHNICZNE

Obiekty hydrotechniczne to budowle służące gospodarce wodnej, kształtowaniu zasobów wodnych i korzystaniu z nich. Podczas wojny dostęp do tego typu budowli ma znaczenie strategiczne. Jazy, wały, śluzy czy zbiorniki bywały także budowane ze względów taktycznych. W przypadku Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego do celów militarnych wykorzystywano nie tylko ukształtowanie terenu, lecz także jeziora i koryta rzeczne, które uporządkowane i uregulowane tworzyły tereny zalewowe oraz sieć kanałów. Takie obiekty stanowiły poważną zaporę przeciwpancerną i przeciwpiechotną. Podobne działania stosowano także na Wale Pomorskim.

Obiekty hydrotechniczne Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego

65. Ołobok | **G6**
Kluczowym elementem MRU jest tama taktyczna 602 umieszczona w schronie biernym, którego grubość ścian i stropu wynosi 3,5 metra. Całkowite otwarcie przepływu mogło obniżyć poziom jeziora Niesłysz o 1,5–2 metry, a tym samym stworzyć obszary zalewowe po Odrę w ciągu zaledwie 48 godzin.

66. Bródki | **G7**
Most przesuwny połączony z jazem taktycznym. W jego przęsło wbudowany jest schron bojowy. Podobny rodzaj mostu przesuwnego znajduje się w **Nowej Wiosce (70)**.

67. Przytocznica | **G7**
Pełniący swą funkcję po dziś dzień, prawie niezniszczony jaz taktyczny z kompletną i sprawną maszynownią regulującą poziom wody na rzece Ołobok. Obok znajduje się młyn wodny z oryginalnym wyposażeniem i pracującą turbiną wodną z lat 30. XIX w.

68. Staropole | **G5,6**
Betonowy jaz taktyczny 712 znajduje się w lesie za Staropolem, na przedpolu dawnych pozycji artyleryjskich. Obiekt broniony był przez duży, jednokondygnacyjny schron bojowy z klasycznym uzbrojeniem.

69. Lubrza | **G6**
Jaz wybudowany został w latach 1934–1935 z zadaniem regulacji poziomu wody w fortecznym kanale Rakownik, prowadzącym do zalewów na przedpolach Grupy Warownej Körner. Konstrukcja stanowi połączenie jazu klapowego i wrót śluzy, co dawało większą pewność zamknięcia w wypadku uszkodzeń.

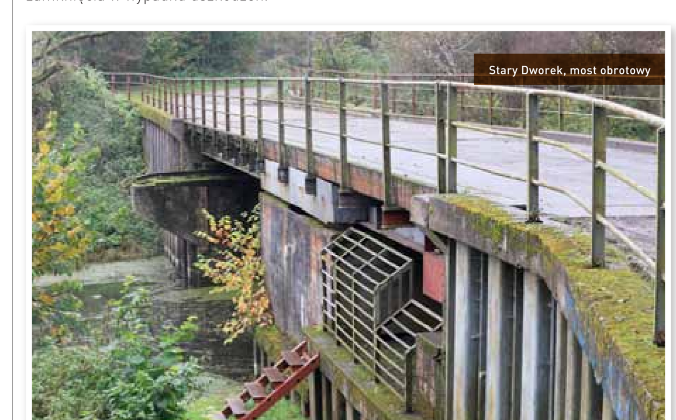
Stary Dworek, most obrotowy

70. Nowa Wioska | **G6**
W Nowej Wiosce odnaleźć można most przesuwny Kipprollbrücke, który powstał nad kanałem taktycznym. Do dnia dzisiejszego zachował się również wchodzący w jego skład szlaban przeciwpancerny.

71. Kursko | **G5**
Innym rodzajem mostu fortecznego jest most obrotowy, wybudowany na przedpolu Grupy Warownej Schill. W 2012 r. został uruchomiony przez grupę miłośników historii i od tej pory kilka razy w ciągu roku akcja obracania mostu jest powtarzana.

72. Stary Dworek | **G4**
Ponad 70-letni most obrotowy na kanale Obry wciąż zaskakuje swoją sprawnością. Konstrukcja oraz napęd linowy umożliwiają mu obrót wokół osi o 90 stopni i ustawienie równoległe do koryta rzeki. Po wojnie ponownie obrócono go dopiero w 2009 r., lecz od tej pory stał się nieodłącznym elementem corocznych imprez plenerowych, organizowanych przez miłośników fortyfikacji.

Obiekty hydrotechniczne Wału Pomorskiego

73. Drezdenko | **J2**
Warto wspomnieć również o tamie taktycznej na Noteci. Jest to największy forteczny jaz klapowy przegradzający tę rzekę, wzmocniony schronami bojowymi dla karabinów maszynowych, zaporami z sieci kolczastej i pól minowych. Cały zespół schronów bojowych, budowli technicznych wraz z jazem, po wysadzeniu w latach 60. XX w., znajduje się w stanie ruiny.

GRUPY WAROWNE MIĘDZYRZECKIEGO REJONU UMOCNIONEGO

74. Las za Staropolem – Grupa Warowna Körner | **G5**
Grupa Warowna Körner składa się z trzech schronów bojowych, otoczonych gęstą siecią połowych rowów strzeleckich i ziemianek. Najlepiej zachowany jest schron 701, mający jedyną na terenie MRU izbę bojową ciężkiego karabinu maszynowego, przeznaczoną do ognia czołowego.

75. Mostki – Grupa Warowna Lietzmann | **G6**
Pięć niepołączonych ze sobą schronów, wchodzących w skład Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, z których trzy stanowią obiekty warte obejrzenia. Są to schrony bojowe: 669, 670 i 671. Najciekawszym z nich jest wybudowany w 1935 r. obiekt 671, znajdujący się tuż obok podziemnego przejścia pod linią kolejową.

76. Pniewo – Grupa Warowna Scharnhorst | **F4**
Jest to bez wątpienia najbardziej znany i najlepiej zachowany zespół Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego. Miały tu powstać trzy schrony typu panzerwerk: 716, 717, 718, jednakże wybudowano tylko 717 i 716, a także nieplanowany pierwotnie 716a. Od strony przedpola grupę warowną chroniły rów i zapora przeciwpancerna w postaci tzw. zębów smoka, czyli żelbetowych słupów. W 1944 r. dodano uniwersalne stanowiska Ringstand 58c „Tobruk". Obecnie obiekty wykorzystywane są turystycznie, a ich wnętrza na bieżąco uzupełnia się o kolejne elementy wyposażenia oraz pierwotne sprzęty. Najlepiej zachowany jest dwukondygnacyjny schron bojowy 717.

77. Kursko – Grupa Warowna Schill | **G5**
Wybudowana w latach 1938–1939 grupa warowna składa się z dwóch schronów – 754 i 757, połączonych chodnikami z podziemnymi dwukondygnacyjnymi koszarami, oraz z małego schronu bojowego 755. Wszystkie schrony po wojnie zostały wysadzone, jednak podziemne koszary zachowały się w dobrym stanie.

78. Stary Dworek – Leśniczówka – Grupa Warowana Ludendorff | **G5**
Eksperymentalna grupa warowna powstała w latach 1935–1936 na terenie wzniesienia nazywanego Lisią Górą, otoczona wodami Obry z trzech stron. Była częścią Linii Niesłysz – Obra i pierwotnie składała się z ciężkiego schronu głównego. Schron połączony był krótkimi chodnikami podziemnymi z dwoma detaszowanymi schronami bojowymi. Jeden z nich miał eksperymentalną, jedyną tego typu wykonaną w Niemczech, kazamatę pancerną uzbrojoną w działo przeciwpancerne. W 1938 r. wybudowano nowy schron główny, schron obserwatora artylerii i detaszowany mały, czterokondygnacyjny schron wyposażony w kopułę 2P7. Obok niego w 1944 r. wykonano schron dla czeskiej armaty przeciwpancernej. Całą grupę warowną otaczał pas zasieków z drutu kolczastego. W styczniu 1945 r. część podziemnych korytarzy i schrony zostały wysadzone przez wycofującą się załogę niemiecką. Na zboczu wzniesienia do dziś znajduje się odrzucona wybuchem kopuła moździerza motorowego.

Pniewo, MRU

KOSZARY

W 1940 r. wydzielona część niemieckiego kompleksu koszarowego w **Cibórzu (79)** zamieniona została w obóz jeniecki dla oficerów – Oflag III B „Tiborlager". W **Kęszycy Leśnej (80)** znajduje się natomiast niemiecki zespół koszarowy Regenwurmlager będący zapleczem Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego. Przy wjeździe na teren koszar stoi pomnik siedzącego orła, a dalej dużych rozmiarów betonowy pomnik przedstawiający czołgającego się łącznościowca.

79. Cibórz | **G7**
80. Kęszyca Leśna | **G5**

Inne ciekawe obiekty

81. Wały Śląskie | **F8**
Nazywane również Wałami Chrobrego to najdłuższy obiekt archeologiczny w Europie, będący pasem podwójnych i potrójnych wałów ziemnych o długości kilkudziesięciu kilometrów. Jedna z hipotez głosi, że zostały wybudowane w X–XI w. przez Ślężan, według innej powstały w XIV–XV w. jako granica Księstwa Głogowskiego i Księstwa Żagańskiego.

82. Lubrzański Szlak Fortyfikacji | **G5**
Biało-niebieski szlak pieszy wytyczony wzdłuż linii schronów Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego. Pozwala obejrzeć wszystkie schrony i zapory taktyczne.

CMENTARZE WOJENNE I OBIEKTY SAKRALNE

Tereny przygraniczne wymuszały ufortyfikowanie nie tylko siedzib mieszkalnych, lecz także obiektów kultu, czego przykładem jest XVIII-wieczny kościół św. Katarzyny w miejscowości **Niwiska (83)**. Do czasów obecnych zachowały się strzelnice oraz wejście do wieży usytuowane na drugiej kondygnacji.
Obrona przygranicza zawsze jest okupiona śmiercią wielu żołnierzy, dlatego będąc w województwie lubuskim, warto również poświęcić nieco czasu na kontemplację na cmentarzu w **Cybince (84)**, gdzie pochowani są żołnierze radzieccy, oraz w **Nowej Wiosce (85)**, gdzie znajduje się grób radiooperatora Leslie C. Chaveta.

83. Niwiska | **G9**
84. Cyblinka | **C5**
85. Nowa Wioska | **G6**

MUZEA MILITARNE

86. Pniewo – Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy | **F4**
Najistotniejszym elementem muzeum są podziemia będące fragmentem Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego. Dostępne są trzy rodzaje tras: krótka (1,5 godz.), długa (2,5 godz.) oraz ekstra (4/8 godz.). Istnieje również możliwość zwiedzania dostosowana dla osób niepełnosprawnych.

87. Skwierzyna – Muzeum Militariów „Atena" | **H4**
W muzeum znajdują się liczne, sprawne pojazdy wojskowe, części historycznych pojazdów, mundury i elementy wyposażenia. Największą atrakcją są przejażdżki ciężkim sprzętem wojskowym.

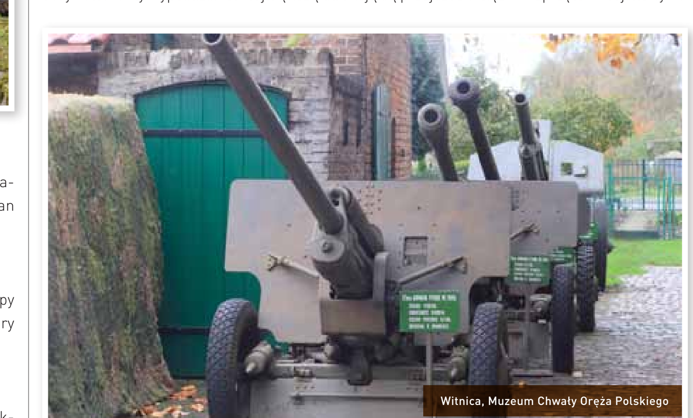
Witnica, Muzeum Chwały Oręża Polskiego

88. Drzonów – Lubuskie Muzeum Wojskowe | **F8**
Pośród kilku tysięcy eksponatów związanych z historią wojskowości znajdują się dwie kolekcje czołowe w skali polskiego muzealnictwa: ciężkiego sprzętu wojskowego (druga po Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie) oraz lotnicza (druga po Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie). W skład drugiej wchodzi 25 samolotów i 5 śmigłowców.

89. Żagań – Muzeum Obozów Jenieckich Stalag Luft 3 | **F10**
Oferuje zwiedzanie byłych terenów obozowych, a także prezentuje kolekcje zdjęć oraz innych eksponatów umieszczonych na wystawach w budynku głównym. Dostępne są zajęcia edukacyjne dla dzieci i młodzieży.

90. Słońsk – Muzeum Martyrologii Ofiar obozu Sonnenburg | **C4**
Muzeum gromadzi pamiątki po ciężkim więzieniu pruskim zbudowanym w 1834 r. oraz pierwszym obozie koncentracyjnym III Rzeszy „Sonnenburg". Na ścianach budynku znajdują się płyty pamiątkowe poświęcone ofiarom z Francji, Holandii Wielkiego Księstwa Luksemburg, Belgii, Norwegii, a także poświęcone niemieckim antyfaszystom.

91. Kostrzyn – Muzeum Twierdzy Kostrzyn | **C4**
„Kostrzyńskie Pompeje" to ruiny kostrzyńskiej twierdzy i Starego Miasta z zachowaną siatką ulic, po których można swobodnie spacerować. W Bramie Berlińskiej znajduje się ekspozycja zabytków znalezionych na terenie Starego Miasta Kostrzyn oraz okolic.

92. Witnica – Muzeum Chwały Oręża Polskiego | **D3**
Prywatne muzeum, którego założycielem i właścicielem jest emerytowany pułkownik Czesław Chmielewski. Pośród kolekcji na szczególną uwagę zasługują oryginalne mundury noszone przez powstańców warszawskich.

93. Dobiegniew – Muzeum Woldenberczyków, Oflag IIC | **J2**
Miejsce poświęcone byłym jeńcom Oflagu IIC Woldenberg w Dobiegniewie. Zbiory znajdują się w jednym z poobozowych baraków, a rozbudowana kolekcja zajmuje 400 m² i podzielona jest na dwanaście tematycznych części.

94. Santok – Muzeum grodu w Santoku | **G3**
Muzeum grodu składa się z dwóch części: ekspozycji zabytków archeologicznych w budynku przy starej przeprawie przez Wartę oraz grodziska-rezerwatu archeologicznego po drugiej stronie rzeki.

FABRYKI AMUNICJI

Na terenie województwa lubuskiego znajduje się wiele ruin dawnych fabryk pracujących na potrzeby militarne III Rzeszy. Szczególnie interesujące są pozostałości wybudowanych w 1941 r. w miejscowości **Zasieki-Brożek (95)** zakładów chemicznych Deutsche Sprengchemie. Kolejne ruiny znajdują się w **Krzystkowicach (96)**. Jest to fabryka amunicji Dynamit Aktien-Gesellschaft, będąca filią koncernu IG Farben. W kompleksie produkowano nitrocelulozę, nitroguanidynę, proch, azotan metyloaminy, heksogen oraz inne materiały wybuchowe. Przy fabryce istniała filia obozu koncentracyjnego Gross-Rosen i kilkanaście mniejszych obozów pracy przymusowej, których więźniowie stanowili znaczną część załogi fabryki.

95. Zasieki-Brożek | **C9**
96. Krzystkowice | **F9**

Krzystkowice, fabryka amunicji

Kalendarium cyklicznych imprez militarnych:

Kożuchów, Turniej Rycerski

STYCZEŃ:
- Rajd Karabanowa – Międzyrzecki Rejon Umocniony, Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy w Pniewie

MARZEC:
- Wielka Ucieczka – Muzeum Obozów Jenieckich w Żaganiu

MAJ:
- Święto Bzów – zamek w Siedlisku
- Piknik forteczny – Czerwieńsk
- Turniej Rycerski – Ośrodek Kultury i Sportu „Zamek" w Kożuchowie
- Noc Muzeów

MAJ/CZERWIEC:
- Piknik Rycerski – Lubuskie Muzeum Wojskowe w Drzonowie

CZERWIEC:
- Turniej Rycerski o Szarfę Pani z Jeziora – Muzeum Ziemi Międzyrzeckiej im. Alfa Kowalskiego w Międzyrzeczu

LIPIEC:
- Jarmark Joannitów – Łagów

SIERPIEŃ:
- Piknik Wojskowy – Lubuskie Muzeum Wojskowe w Drzonowie
- Dni Twierdzy Kostrzyn – Muzeum Twierdzy Kostrzyn w Kostrzynie nad Odrą
- M.A.S.H. – poligon Skwierzyna
- Ogólnopolski Turniej Łuczniczy o Złotego Maszkarona oraz Śląski Turniej Rycerski w Żaganiu

WRZESIEŃ:
- Turniej Rycerski o Pierścień Księżnej Jadwigi Śląskiej – Krosno Odrzańskie

LISTOPAD:
- Święto Niepodległości – Lubuskie Muzeum Wojskowe w Drzonowie

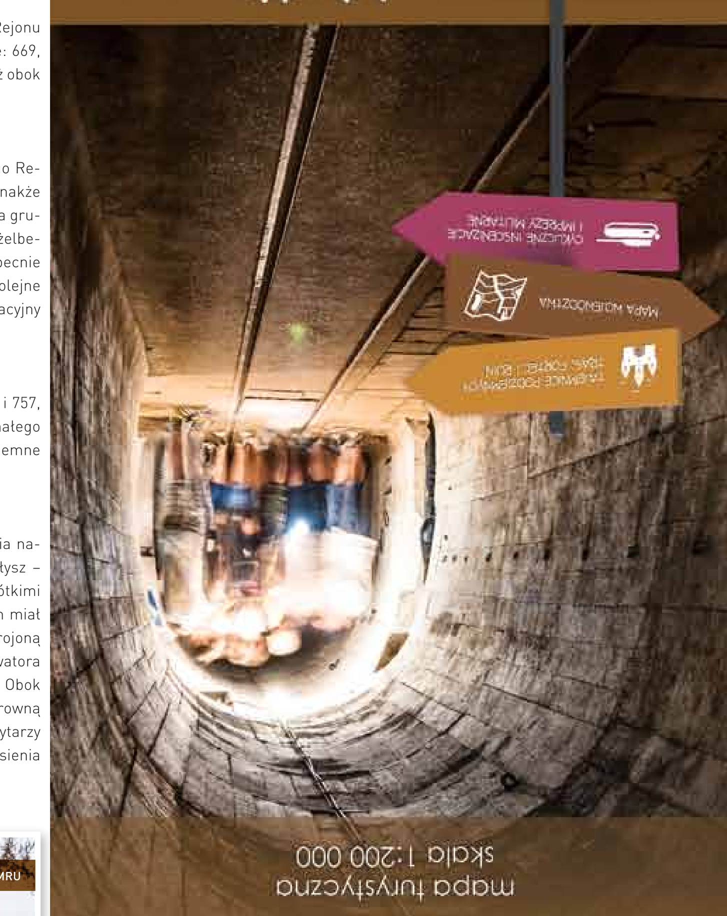

Lubuskie po drodze

Świat militariów i fortyfikacji
mapa turystyczna
skala 1:200 000

Lubuskie Warte zachodu

ISBN 978-83-8009-167-2

URZĄD MARSZAŁKOWSKI
WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO
ul. Podgórna 7, 65-057 Zielona Góra
tel. 68 45 65 200, fax 68 45 65 296
kancelaria.ogolna@lubuskie.pl

Fundusze Europejskie dla rozwoju Lubuskiego
Projekt współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz z budżetu państwa w ramach Lubuskiego Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007-2013